

כל המגדל יתום בתוך ביתו – חייב להשיאו?

חובת האב בנישואי בנו המאומץ / יואב אטדגי

- מבוא
- עושה צדקה בכל עת
- כל המגדל יתום בתוך ביתו
 - המקורות השונים בחז"ל
 - להשיאו אישה
- אימוץ ילדים בהלכה : האמנם?
 - אימוץ בשם ובתוכן
 - מהות האימוץ
- ההיבטים השונים לחיוב
 - כאילו ילדו
 - גמירות דעת במעשה האימוץ
- סיכום

מבוא

חובות האדם לילדיו תופסות חלק נכבד ממסכת כתובות כחלק מכלל הדינים הקשורים ביחסי הממון שבין אדם לאשתו והמחויבויות השונות כלפי ילדיה. כל הדינים והסוגיות המובאים בגמרא עוסקים מן הסתם בילדיו הביולוגים של האדם, אך מה לגבי מעמדם של מי שאינם ילדיו הביולוגים אלא הוא רק מגדלם בתוך ביתו – מה שאנו מכנים כיום 'ילדים מאומצים'?

במאמר הבא אבקש לענות על שאלת חיוב האב המאמץ בנישואי ילדיו המאומצים מתוך התבססות על המערכת הקניינית הקיימת בין אב לילדיו.

עושה צדקה בכל עת

הגמרא בדף נ ע"א מצטטת פסוק בהקשר של המשנה מדף מט ע"ב העוסקת במזונות הילדים:

"אֲשֶׁרִי שׁוֹמְרֵי מִשְׁפֵּט עוֹשֶׂה צְדָקָה בְּכָל עֵת" (תהלים קו) וכי אפשר לעשות צדקה בכל עת? דרשו רבותינו שביבנה ואמרי לה רבי אליעזר: זה הזן בניו ובנותיו כשהן קטנים. רבי שמואל בר נחמני אמר: זה המגדל יתום ויתומה בתוך ביתו ומשיאן.

רבי אליעזר דורש את הפסוק על אב הזן את ילדיו הקטנים ובכך עושה צדקה בכל עת, אך רשב"נ לעומתו דורש את הפסוק ככלל על מי שמגדל יתום ויתומה בתוך ביתו ומשיאם כשיגיעו סמוך לפרקם.¹

המהרש"א מעמיד את שתי שיטות האמוראים ומדייק אותן יותר:

עושה צדקה בכל עת זה הזן בניו ובנותיו כו'. כמ"ד לעיל דבקטנים אינו חייב לזונם אם לא איש אמיד הוא אלא מדרך צדקה ורשב"ן דפליג ומוקי ליה זה המגדל יתום כו' לא ניחא ליה לאוקמא בבניו ובנותיו דאפי' למ"ד דבקטנים אינו חייב לזונם מ"מ אין זה מקרי צדקה בכל עת כיון דבקטני קטנים לכ"ע חייב לזונם כמ"ש התוס' לעיל אבל במגדל יתום כו' ומשיאן ה"ז ממש בכל עת דמקטני קטנים עד בואם לפרקן שמשיאן ה"ז עושה עמהן צדקה וק"ל (מהרש"א, חידושי אגדות נ ע"א).

לאור דברי המהרש"א אכן קשה על דברי ר"א שהרי בקטני קטנים, דהיינו עד גיל שש, לכולי עלמא חייב לזונם.² משמע מכך שהזן בניו ובנותיו כשהם קטנים אינו בגדר של עושה צדקה בכל עת.³ לעומת זאת המגדל יתום בתוך ביתו ומחתן אותו כאשר יגיע לפרקו, כאשר הוא מגדל ילד שאינו שלו ודואג לכל צרכיו, אזי הוא באמת

¹ תוס' רי"ד דף נ.

² דף נט. תוס' ד"ה כשהם קטנים, על פי פסיקת הגמרא בדף סה,, וכך נפסק להלכה ברמב"ם בהלכות אישות פרק י"ב הלכה י"ד וסמ"ג שם, וכך הטור באבה"ע סימן ע"א.

³ המהרש"א מביין את הביטוי "בכל עת" שהכוונה היא בכל גיל. והדברים ברורים כאשר בגילאי "קטני קטנים" (דהיינו טווח גילים 0–6) הוא חייב במזונותיהם, ואין כאן ממד של צדקה, אלא של חיוב שהוא מובן מאליו.

עושה צדקה בכל עת, ולכן נראה שהוא מעדיף להעמיד את הפסוק כדברי רבי שמואל בר נחמני.

כל המגדל יתום בתוך ביתו

המקורות השונים בחז"ל

כדברי רבי שמואל בר נחמני מופיע הביטוי "מגדל יתום ויתומה בתוך ביתו". המושג מגדל יתום מופיע פעמים אחדות בספרות חז"ל, ובכל הפעמים ביטוי זה מובא בתוך הקשר של דברי אגדה. בין יתר המקורות המקור העיקרי מופיע במסכת סנהדרין:

ור' יהושע בן קרחה נמי הכתיב את חמשת בני מיכל בת שאול אמר לך רבי יהושע וכי מיכל ילדה והלא מירב ילדה ומירב ילדה ומיכל גידלה לפיכך נקראו על שמה ללמדך שכל המגדל יתום בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו (בבלי, סנהדרין יט ע"ב).

מהגמרא נראה שמי שגידל את הילד נחשב למעשה כהורה של הילד.⁴ הגמרא מביאה עוד כמה דוגמאות בהמשך, וגם מהן אפשר ללמוד את הכלל הנ"ל:

רבי חנינא אומר מהכא [רות ד, יז] "ותקראנה לו השכנות שם לאמר יולד בן לנעמי" וכי נעמי ילדה והלא רות ילדה אלא רות ילדה ונעמי גידלה לפיכך נקרא על שמה. רבי יוחנן אמר מהכא [דבה"א ד, יב—יח] [ואשתו היהודית ילדה את ירד אביגדור וגו' אלה בני בתיה בת פרעה אשר לקח (לו) מרד" [...]] וכי בתיה ילדה והלא יוכבד ילדה אלא יוכבד ילדה ובתיה גידלה לפיכך נקרא על שמה.

רבי אלעזר אמר מהכא [תהלים עז, טז] "גאלת בזרוע עמך בני יעקב ויוסף סלה" וכי יוסף ילד והלא יעקב ילד אלא יעקב ילד ויוסף כילכל לפיכך נקראו על שמו. אמר רבי שמואל בר נחמני א"ר יונתן כל המלמד בן חבירו תורה מעלה עליו הכתוב

⁴ השימוש במושג "הורה" בנידו"ד הוא משום דמות של יחסי אב וילד מבחינה סוציולוגית, ערכית וחינוכית ולא הורה מלשון "הריזן" שמשמעותו הורות ביולוגית.

כאילו ילדו שנאמר [במדבר ג, א] "ואלה תולדות אהרן ומשה" וכתוב "ואלה שמות בני אהרן" לומר לך אהרן ילד ומשה לימד לפיכך נקראו על שמו (שם, שם).

מעניין לשים לב לאותם המעשים שחז"ל אמרו שמי שעושה אותם עבור ילדו של אדם אחר מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו. שלוש הדוגמאות הראשונות (מיכל ומירב, בתיה ויוכבד, רות ונעמי) מדגישות מקרה שאחת ילדה והשנייה גידלה, ועליה הכתוב אומר כאילו ילדה אותם בעצמה. שם נאמר באופן כללי שאחת פשוט גידלה את הילדים שהשנייה ילדה. אך בשתי הדוגמאות האחרונות ראינו מעשים ספציפיים יותר, לדוגמה יוסף שכלכל את אחיו במשך שנות הרעב בארץ מצרים, ומשה שלימד את בני אהרון תורה, אזי גם עליהם אמרו חז"ל את הביטוי "כאילו ילדו". נראה שכאשר אדם נותן לאדם אחר קיום פיזי כמו יוסף שכלכל את אחיו, וגם תמיכה רוחנית כמו משה שלימד את בני אהרון תורה, אזי זה דומה מאוד למערכת יחסים בין הורים לילדים.

מערכת היחסים בין אב לבנו מאופיינת באמצעות נתינת מעטפת גופנית ורגשית לילדיו מתוקף היותו מי שהוליד אותם, ולכן היה מובן מדוע מי שעושה את הדברים הללו בעבור מישהו אחר נתפס בראי חז"ל כאילו הוא מולידו של אותו אדם. כאשר האב לא מספק את זה ואדם אחר ממלא את המשבצת הזו, אכן הוא נמשל לאביהם הביולוגי של הילדים.

להשיאו אשה

בחזרה לסוגייה שלנו בכתובות נ, ראינו שבנוסף למעשה החסד שאדם עושה עם יתום בכך שהוא מגדל אותו בביתו שלו, הוא גם משיאו אישה סמוך לפרקו.

אפשר לומר שישנו קשר מתבקש בין מה שאמרנו לעיל בנוגע להגדרתו של מגדל היתום כאביו של היתום ובין דברי רבי שמואל בר נחמני שאמר שמגדל יתום בתוך ביתו גם משיאו אישה, שהרי זו אחת ממצוות הבן המוטלות על האב המופיעות

במסכת קידושין: "האב חייב בבנו למולו, ולפרותו, וללמדו תורה, ולהשיאו אשה, וללמדו אומנות. וי"א אף להשיטו במים" (בבלי, קידושין כט ע"א).

החיוב של האב להשיא את בנו אישה זו מצווה המוטלת עליו כמו שמוטל עליו למולו, לפדותו וללמדו תורה. ומבארת הגמרא את מקור החיוב: "להשיאו אשה מנלן דכתיב [ירמיהו כט, ו] 'קָחוּ נָשִׁים וְהוֹלִידוּ בָנִים וּבָנוֹת וְקָחוּ לְבָנֵיכֶם נָשִׁים וְאֶת בָּנוֹתֵיכֶם תָּנוּ לְאֲנָשִׁים'" (שם, שם). נקודת המוצא היא שנישואין הם לא צורך טכני שהאב חייב לספק לבנו אלא רגע מכונן שאמור להשפיע על האדם למשך כל ימי חייו. על פי חז"ל, בניין אישיותו של אדם אינו שלם כל עוד הוא רווק, ורק עם הינשואו הוא נהיה אדם עצמאי ומוכן לחיים. וכן כתוב במסכת יבמות:

מר רבי תנחום א"ר חנילאי כל אדם שאין לו אשה שרוי בלא שמחה בלא ברכה בלא טובה בלא שמחה דכתיב [דברים יד, כו] "וְשִׂמְחַתְּ אֶתָּה וּבֵיתְךָ". בלא ברכה דכתיב [יחזקאל מד, ל] "לְהִנִּיחַ בְּרָכָה אֶל בֵּיתְךָ". בלא טובה דכתיב [בראשית ב, יח] "לא טוב היות האדם לבדו" (בבלי, יבמות סב ע"ב).

השלמות האמיתית מגיעה כאשר אדם נושא אישה. מכאן אנו יכולים להבין את ההיגיון באמירתו של רשב"נ שאדם עושה צדקה בכל עת כאשר הוא גם מגדל את הילד וגם משיאו אישה כשיגיע סמוך לפרקו.

בהמשך הדיון נעבור למישור ההלכתי-פרקטי העוסק באותה מחויבות בין יתום למגדלו, אך הפעם ננסה להתמודד עם זיהוי מגדל יתום בתור "אב מאמץ" והגדרת המושג של "אימוץ ילדים", ולמצוא את המקום שלה בהלכה.

אימוץ ילדים בהלכה: האמנם?

אימוץ בשם ובתוכן

כאשר האדם המודרני בן זמננו קורא בקריאה ראשונית את דברי חז"ל על מגדל יתום בתוך ביתו הוא יכול לזהות דמיון מסוים בין מה שכתוב בגמרא ובין מה שאנו מכירים היום בתור אימוץ ילדים.

העובדה היא שההלכה אינה מכירה כלל וכלל במושג אימוץ ילדים כפי שמופיע בחוק הישראלי וכן בשאר מדינות העולם. מושג זה לא קיים לא בשם ולא בתוכן. על עניין הגדרת השם "מאומצים" כתב הרב הראשי לישראל הגרב"צ מאיר חי עוזיאל זצ"ל:

מקובל אצלנו בדבור ובכתב לקרא את הילדים שגדלים ומתחנכים בבתי אלה שאינם הוריהם, בשם בנים אמוצים, מלשון הכתוב: ועל בן אדם אמצת לך (תהילים פ, טז), ואין זה מחוור [...] ולכן אין להשתמש במושג זה להוראת בנים אמוצים, ואדופטיבים [...] לכן נראה לדעתי, לקרא בנים כאלה "בני אמונים", ואת המגדלים אותם בביתם בשם "אמונים" מלשון "ויהי אומן את הדסה" (אסתר ב, ז), ומלשון הכתוב: "האמונים עלי תולע" (איכה ד, ה), וכתרגום יב"ע דאתרביא על צבע זהורין; וכן פרש"י מלשון 'ויהי אומן (שערי עוזיאל, חלק ב עמ' קפג).

וכמו שציינתי, גם עניין התוכן של האימוץ הוא בעייתי מאוד מבחינה הלכתית. על פי החוק הישראלי, יש לרשויות את הכוח להוציא ילד מרשות הוריו בעזרת אמצעי משפטי של הפקעת הורות מידי ההורים הביולוגים והחלת הסמכויות המשפטיות על אדם אחר והגדרתו כהורה של הילד. על פי ההלכה, המושג של הפקעת הורות הוא בלתי אפשרי.⁵

⁵ כמו שצויין לעיל שהרי אין הפקעת הורות בהלכה, אך יש התייחסות לעניין במקרים חריגים ביותר. עיין בספר "קשר אמיץ" בהוצאת מכון התורה והמדינה עמ' 17

מהות האימוץ

כמו שנכתב לעיל אין הכרה הלכתית באימוץ, אבל האם בכל זאת לא קיים שורש מוסרי ומהותי במעשה האימוץ? לשם כך נצטרך לברר את מקורות האימוץ ואת מניעיו.

אימוץ איננו מושג חדש, שהרי יש לו עדות כבר בימי קדם. אימוץ בעת העתיקה שימש לשלוש מטרות עיקריות: א. הרחבת מסגרת המשפחה והוספת כוח עבודה בבית ובשדה. ב. שמירה על שם המשפחה שלא יעבור וייעקר מן העולם מחמת ערירות. ג. מתן אפשרות לבני אדם עריריים להכניס ילדים אל תוך התא המשפחתי כחלק ממשפט ירושה לנכסיהם אחרי מותם.

להבדיל מימי קדם, היום חלו שינויים חברתיים ותרבותיים רבים שהשפיעו דרמטית על מעמדו של הילד בחברה ובמשפחה. כיום מעשה האימוץ בא לענות על שני צרכים חברתיים עיקריים: א. מתן בית לילדים יתומים או עזובים שהוריהם אינם יכולים לדאוג להם, מחמת שמתו או שאינם כשירים מכל מיני סיבות (סוציאליות בעיקר). ב. מתן אפשרות להורים חשוכי ילדים לקבל בדרכים משפטיות מלאכותיות ילד שהם משתוקקים אליו כל כך.

כדי להבין את מעלת האימוץ נצטרך להבין את שני הצדדים: המאמץ והמאומץ. מחד גיסא ישנו הילד המאומץ. ילדים הנמצאים תחת הגדרה של "מועמדים לאימוץ" הגיעו למצב הזה מכל מיני סיבות סוציאליות שבגללן נבצר מהם לגדול עם הוריהם ומשפחתם הטבעית. אין מי שידאג לצורכיהם הגשמיים והרוחניים, והרי הם במצב של חוסר אונים. הצורך הבסיסי שלהם הוא לגדול בסביבה שתיתן להם את המענה שהוריהם הביולוגים אינם יכולים לתת להם.

בתור ראייה לדברינו, נוכל להיעזר בדברי הרמב"ם לעניין הגדרת מיהו יתום, ודרך הדברים נוכל לדייק את מה שכתבנו:

אחד יתום מאב ואחד יתום מאם. ועד אמתי נקראין יתומים לענין זה, עד שלא יהיו צריכין לאדם גדול להיטפל לו לאמנם ולהיטפל בהן, אלא יהיה עושה כל צרכי עצמו לעצמו כשאר כל הגדולים (דעות ו, י).

ההגדרה של יתום על פי הרמב"ם היא מי שאין לו אב או אם, והוא מוגדר כך כל עוד הוא אינו יכול לדאוג לעצמו. מדברי הרמב"ם אנו רואים, שזו בדיוק הגדרתם של ילדים המועמדים לאימוץ, שהרי הם ברובם יתומים ללא אב ואם שיכולים לדאוג להם והם זקוקים לאנשים שיקחו אותם תחת חסותם ויתנו להם את הצורך הקיומי הזה של אמא ואבא.

מאיך גיסא ישנו המאמץ. כאשר זוג נשוי פונה לאימוץ, הם עושים זאת בדרך כלל מכמה מניעים. קיימים אנשים שרוצים לאמץ ממניעים אידיאולוגים של מעשה צדקה וחסד לחסרי ישע, אך הרוב הגדול של המאמצים הם זוגות עקרים וחשוכי ילדים שלא הצליחו להביא ילדים לעולם ולהפוך להורים, ואימוץ הוא למעשה ההזדמנות האחרונה שלהם לממש את החלום ולהפוך להורים.

אימוץ צריך לענות על שלושה קריטריונים עיקריים: טובת הילד, טובת המאמצים וטיב היחסים ביניהם. לאור מה שתיארנו לעיל, אם יש זוג שמוכן למלא את צורכי הילד יש ילד שיכול לגדול תחתיהם, ומערכת יחסים של הורים וילדים יכולה להתפתח ביניהם, אזי פתרנו את הבעיות לכל הצדדים.

כמו שציינתי בראשית הפרק, לכאורה לא קיים אימוץ באופן רשמי ופורמלי מבחינה הלכתית, אך ביהדות קיימים ערכים של מוסר, חסד וערבות הדדית בין אנשים. יש ביהדות מצוות וערכים מקודשים כמו צדקה ועזרה לחלשים, כמו דאגה ליתום ולאלמנה, ואין ספק שבמעשה האימוץ יש ערך יהודי עמוק מאוד מתוקף המחויבות שבין אדם לחברו.

לאחר שהבנו את השורש המהותי של האימוץ הנובע ממקום מוסרי של חמלה, צדקה וחסד, נחזור לשאלת המאמר: האם לפי ההלכה אב מאמץ מקיים מצווה בנישואי בנו, ואולי יש אפילו מקום לחייב אותו?

אבקש להציע שתי הצעות לחיוב האב, כאשר הצעה אחת יותר הגותית־מחשבתית והשניה יותר פרקטית־משפטית.

ההיבטים השונים לחיוב

כאילו ילדו

השיטה הראשונה היא לבחון את הגדרת מגדל היתום כאביו של היתום, ולמעשה הוא חייב בבנו המאומץ כמו שחייב בבנו הביולוגי. ננסה להוכיח את דברינו על פי מדרשי חז"ל והשתלבותם בפסיקת ההלכה בספרות השו"ת ובעיקר בדורות האחרונים. נראה מספר מקומות שהדבר בא בהם לידי ביטוי בספרות ההלכה ובדברי חז"ל.⁶

ראיה ראשונה לדבר אפשר לראות במדרש הבא:

ד"א "ועתה ה' אבינו אתה" (ישעיהו סד, ז) – אמר להם הקב"ה: הנחתם אבותיכם אברהם יצחק ויעקב, ולי אתם קוראים אב?! אמרו לו: לך אנו מכירים כאב. משל ליתומה שהייתה מתגדלת אצל אפוטרופוס והיה אדם טוב ונאמן, גידלה ושמרה כראוי. ביקש להשיאה, עלה הבלבל לכתוב הכתובה. אמר לה: מה שמך? אמרה: פלנית. אמר לה: ומה שם אביך? התחילה שותקת. אמר לה אפוטרופוס שלה: למה את שותקת? אמרה לו: מפני שאיני יודעת לי אב אלא אותך, **שהמגדל נקרא אב ולא המוליד** (שמות רבה מו, ה).

נראה על פי המדרש שמי שמכונה אב אינו בהכרח מי שילד את הילד, אלא מי שגידל אותו. נוסף על כך יש התייחסות גם בחלק מדברי האחרונים לכך שאדם המגדל יתום בתוך ביתו נחשב כאביו ממש, ויוצא מכאן שאב מאמץ מקיים כמעשה האימוץ מצוות פרו ורבו.

⁶ השימוש בדברי אגדה בפסיקת ההלכה הוא לגיטימי ומקובל בשני תנאים: כאשר אין מקורות הלכתיים אחרים בעניין, ושנית, שדברי האגדה לא סותרים דברי הלכה אחרים. הנחת היסוד בהצעה הזו, היא שלענ"ד לדברי האגדה המובאים במדרשים ובתלמוד יש תוקף הלכתי הבא לידי ביטוי בספרות השו"ת ובפסקי ההלכה השונים שעסקו בענייני אימוץ ילדים לאורך הדורות כפי שיובאו להלן.

ראיה נוספת לכך שבעולם הפסיקה הסתמכו על דברי הגמרא בסנהדרין יט נמצאת בהגהות הרמ"א לשו"ע בנוגע לשטר של ילד מאומץ: "מי שמגדל יתום בתוך ביתו וכתב עליו בשטר בני או היתום כתב על המגדלו אבי או אמי לא מקרי מזויף וכשר הואיל וגדלוהו ראוי לכתוב כך" (חושן משפט מב, טו).⁷

מקור נוסף מצאתי בשו"ת החתם סופר. הובא לפניו מקרה שבו היה איש אחד ששמו אליהו, היו לו ילדים ולכולם הייתה חזקה שהוא אביהם (בחתימה, למשל, וגם היו מעלים אותם לתורה). לאותו אליהו היה לו ילד אחד ששמו אברהם, והוא החליט לשאת לפתע לאישה את אחות אביו. כאשר ביררו את טיב היחסים העיד האב שהוא איננו אביו הביולוגי אלא אביו החורג, דהיינו הוא בן אשתו. האישה הוסיפה שלפני נישואיה היא הרתה לזנונים ונולד ילד זה, וכאשר נישאה היא ובעלה לא רצו שהדבר יתפרסם שהרי גנאי הוא להם, ולכן חתמו שהילד הזה בחזקת האב (אליהו). החת"ס דן במספר נושאים הקשורים למקרה, וביניהם הוא מתייחס לשאלה אם הילד הזה רשאי לקרוא לו אבא אף שאיננו אביו, וזה לשונו:

הרי קמן דשפיר דמי דקרי לבן אשתו בנו ואיהו נמי קרי לי' אבא ואין כאן בית מיחוש ואין להשיב ולחלק התם משום חבה ואהבה דין הוא שיקראו או יכתבו זה לזה אבא ואמא וברא וברתא (אבן העזר א, עו).

החת"ס סובר ששם מדובר בדרך חיבה שהאב קורא לבן אשתו 'בני' והוא קורא לו 'אבי' אף על פי שאינו אביו הביולוגי אלא הוא רק מגדל אותו בתוך ביתו, והוא אומר שזו אינה רק דרך דיבור בין אנשים הדורים באותו הבית ויש ביניהם חיבה. הוא מביא גם הוכחה לדבריו:

אני אומר יש לנו ראי' מוכרחת שאפי' כה"ג אורחא דמלתא הכי הוא מדכתיב 'בפ' פנחס ושם בת אשר שרח וכו' רמב"ן בשם נוסחת תרגום אונקלוס שתרגם ושום בת איתת אשר שרח ופי' ז"ל דאל"כ מה ענין הבת בנוחלי הארץ אע"כ היתה בת אשתו

⁷ הפתחי תשובה ורבי עקיבא איגר שם, מציינים שמה שכתב הרמ"א מדבר דווקא במקרה שאין לאדם ילדים מלבד אותו היתום שהוא מגדל.

מבעל אחר משבט אחר והיתה בת יורשת נחלה לכן נחשבי' בפ' זו ונקראת בת אשר על שגדלה כתבו (שם, שם).

נראה מדברי החתם סופר שאף על פי שנאמר על סרח שהייתה בת אשתו היא נקראת 'בת אשר' משום שגידלה בביתו, ונראה שהוא סובר שגם המגדל ילד שאינו שלו טוב וראוי שיקרא לו בני והלה יקרא לו אבי.

בספרי ההלכה מן המאה ה-21 היחס לאימוץ ילדים הוא ברור וענייני יותר. בשו"ת "מראה הבזק" של כולל ארץ חמדה נשאלה שאלה על אדם שאביו ואמו התגרשו ולאחר מכן נישאה לאיש אחר והוא גדל אצל אמו ואביו החורג. האב החורג מת בתאונת דרכים אך אביו ואמו הביולוגים עוד בחיים. השאלה היא האם הוא יכול לומר קדיש על אביו החורג שגידל אותו. להלן התשובה:

על כן, בנדון דידן, שמן הראוי הוא שהשואל יכבד גם את אביו מגדלו, הוא יכול לומר קדיש, אם אין חשש שאביו מולידו ייפגע מזה. והיה אם יש חשש כזה, יבקש רשות מאביו מולידו (חלק רביעי, קטז).

מעיקר הדין אין בעיה שאדם יאמר קדיש כאשר הוריו בחיים, אך נכון וראוי שאדם יכבד את אביו החורג ויאמר קדיש (אם אביו הביולוגי מסכים כמובן) שהרי האב החורג גידלו בביתו, וכל המגדל יתום בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו. ולכן זה נחשב ככבוד הורים ממש, כי כמו שבן מכבד את אביו לאחר מותו ואומר עליו קדיש כך נכון וראוי שיהיה כלפי אביו החורג שגידלו בביתו.

פסיקה נוספת בספרות ההלכה בת זמננו מצויה גם בפסיקת הרב אליעזר מלמד:

לא זו בלבד אלא שיש סוברים, שבני זוג שמגדלים יתום בביתם מקיימים בכך ממש את מצוות פרו ורבו, שכן כאשר אמרו חכמים "מעלה עליו הכתוב כאילו ילדו" התכוונו כפשוטו, שהם נחשבים ממש כמו שילדו אותו (פניני הלכה, כרך שמחת הבית ומשפחתו, פרק ח הלכה ז).

גם מפסיקת החת"ס וגם מפסיקותיהם של רבותינו האחרונים נראה שבסוגיות הלכתיות הנוגעות לנושא של אימוץ ילדים ניתן להסתמך על מקורות אגדתיים כדי

להגדיר את טיב היחסים שבין יתום למגדלו כדי לפסוק הלכה. לכן, הדבר גורר מספר נפקא מינות, כגון מילה, פדיון, עדות, כתובה, עלייה לתורה ועוד, ובין היתר גם חלה עליו אותה חלות משפטית-הלכתית שנאמרה בגמרא במסכת קידושין, מצוות הבן על האב, ועל האב לטרוח בנישואיו במידת הצורך.

גמירות דעת במעשה האימוץ

דרך נוספת להוכיח שהאב חייב בנישואי בניו המאומצים היא באמצעות הטענה שבמעשה האימוץ קיים מעשה קניין הנובע מגמירות דעת מצד ההורים המאמצים.

הגר"צ עוזיאל פסק בנוגע לחיוב האב המאמץ בנישואי בניו:

המאמצים בניס ובנות חבריהם, חייבים גם בנישואיהם, לפי מידת יכלתם מעמדם וכבודם, שהואיל והאבות חייבים להשיא את בניהם ובנותיהם, כשמקבלים המאמצים את ילדיהם להיות להם בנים, הרי זה כאילו פירשו שהם מקבלים בתורת התחייבות כל מה שהאב עושה לבניו ולבנותיו (שערי עוזיאל, חלק ב, עמ' קפה).

כלומר, הוא מסתמך על כך שבמעשה האימוץ ההורים מתחייבים – מתוקף המוטיבציה שלהם לאמץ – לדאוג לכל צורכי הילד, בין מזונות, בין כסות, בין בית ובפרט גם בעניין נישואין. ההורים מחויבים בנישואיו, אף על פי שלא אמרו זאת בצורה מפורשת כמו שאר החובות הממוניים.⁸

המקור העיקרי לדברינו הוא מדברי הגמרא בחידושו של רב גידל על "דברים הנקנין באמירה":

דאמר רב גידל אמר רב: כמה אתה נותן לבנך? כך וכך. וכמה אתה נותן לבתך? כך וכך. עמדו וקידשו – קנו הן הן הדברים הנקנים באמירה (בבלי, כתובות קב ע"א).

⁸ בצו האימוץ הרשמי של מדינת ישראל אין שום התחייבות מפורשת לגבי חובות וזכויות בין הורים לילדים מאומצים. משמעותו של צו האימוץ מורה על כך שביהמ"ש מצא לנכון להעניק את הילד לאימוץ לזוג פלוני ופלונית שהביעו רצון לאמץ את הילד.

המקרה הוא שכאשר לפני הנישואין אבי הכלה ואבי החתן מתחייבים בסכום מסוים לצורכי החתונה, אזי מתוקף אמירתם הם יצרו מעשה קניין ואין צורך אפילו בשטר או בחוזה כלשהו. ניתן להסיק שכאשר יש התחייבות מתוקף גמירות דעת של הצדדים נוצר מעשה קניין.

אך לעניין אימוץ הדברים אינם פשוטים שהרי בדברים הנקנין באמירה, הקנייה חלה כאשר הייתה אמירה שקדמה לכך, כדמוכח בדברי רב גידל: כמה אתה נותן וכו'. מה שאין במעשה אימוץ.

על טיב מעשה הקניין בדברים הנקנין באמירה נחלקו הנודע ביהודה והר"י מפוזנא (חתנו של הנוב"י), וכך לשון הר"י:

אטו תקנת חכמים היא דנקנה באמירה! אומד חכמים הוא, שחכמים אמדו דעתו – מחמת דמתחנתני אהדדי, גמר ומקנה אמירה בעלמא, כקנין דעלמא (ש"ת נודע ביהודה מהדורה קמא, חושן משפט סימן כח).

לשיטת הר"י מפוזנא "דברים הנקנים באמירה" זהו אומדן חכמים ולא תקנת חכמים, שהרי גמירות דעתו היא זו שיוצרת מעשה הקניין. לעומת זאת כתב הנוב"י: "ובודאי תקנת חכמים היא – שאם לא תקנת חכמים, מה בכך דגמר ומקני באמירה? כיון שאין האמירה קנין, מה מועיל גמירות דעת?" (שם, שם). לדעת הנוב"י דברים הנקנים באמירה הם תקנת חכמים ומצריכים אמירה ממשית שקודמת למעשה הקניין, כמו שעולה לכאורה מפשט הגמרא בכתובות.

מי שהכריע במחלוקת בין הר"י מפוזנא ובין הנוב"י הוא החזון איש, וכך לשונו:

כלל גדול יהיה לך בקנינים, דעיקר הקנין הוא שיגמור בלבו להקנות הדבר לחבירו, וחבירו יסמוך דעתו עליו. ויש דברים שקים להו לחז"ל, שבדבור בעלמא גומר בלבו להקנות לחבירו, ויש שאינו גומר בלבו רק ע"י הקנינים המפורשים מן התורה או מחז"ל (חושן משפט סימן כב).

הכרעת החזון איש היא שמעשה הקניין יכול להתבצע רק מעצם גמירות הדעת של הקונה גם אם לא אמר זאת בפירושו. וכן לעניינינו, אנו יכולים להסיק שאכן קיימת

חובה על האב להשיא את ילדיו המאומצים הן מבחינה הלכתית והן מבחינה משפטית, מתוקף מעשה הקניין שנוצר בעת מעשה האימוץ.

סיכום

הגמרא בכתובות דורשת את הפסוק "אשרי שומרי משפט עושה צדקה בכל עת". המהרש"א ראה לנכון להעמיד את הדברים כשיטת רשב"ג שמדובר במגדל יתום ויתומה בתוך ביתו ומשיאן. עמדנו על דברי חז"ל במקורות השונים שעסקו במעלת מגדל יתום בתוך ביתו ובהגדרה שלו. ניסינו להתמודד עם הזיהוי בין מגדל יתום למושג אימוץ הילדים כפי שאנו מכירים בחברה היום, ועדות לכך בעולם ההלכה. הוכחנו שאכן יש גם ערכים יהודיים המצויים במעשה האימוץ.

לאחר שחיברנו את כל הדברים, ניסינו לחתור לכיוון תשובה לשאלה אם אב מאמץ חייב בנישואי ילדיו המאומצים כמו שאב חייב בנישואי ילדיו הטבעיים. הצגנו דרך אחת, שהיא לנסות ולפסוק הלכה מתוך דברי אגדה, במטרה להראות שמגדל יתום הוא למעשה כמו דמות אב מבחינה הלכתית־משפטית.

דרך נוספת שהצגנו היא הוכחה לחיוב מתוך גמירות דעת הנוצרת במעשה האימוץ, והמקור לכך הוא בחידושו של רב גידל בגמרא בכתובות על פי דברים הנקנין באמירה.

בין כך ובין כך הגענו למסקנה שבנוסף למעלת הצדקה המצויה במעשה האימוץ, האב המאמץ אכן חייב בנישואי ילדיו המאומצים, גם לעניין פסיקת ההלכה.